

İmam Gazali ile Üstad Nursi Arasında Bir Fikri İletişim

Milletin manevî yapısında temel taşlar haline gelen ve tarihin anılarını ebedîleştirdiği büyük müfekkirlere sahip bir insan modeli olup, omuzlarında -yenilemek ve ihyâ için- bir kültürel projeyi ortaya atma sorumluluğu tasırlar. Tarih felsefesinden öğrendiğimize göre, bu proje, karakteri bakımından birbirini tamamlayan iç içe olan üç odak nokta üzerine insâ edilir. Bu üç nokta da organik bir bütün olduğu için ayrılmayı ve parçalanmayı kabul etmez. Her kapsamlı birim de iç mantığına dayanarak ayrılmayı ve parçalanmayı kabul etmez. Bu üç odak nokta sudur:

Birincisi: Süreklilik, (continuation): Yani ihyâyî ve sürdürme projesi, milletin soylu köküne paralel olarak ortaya çıkmasının gerekliliğidir. Kültürel Benlik (The Common Cultural Ego) ile birlikte bu sürdürmeyi, söz konusu projenin sahibi gerçekleştirmek için ancak su hususları gerçekleştirmesi gerekir.

1) ² Milletın kùltürüne kapsamlı ansiklopedik bir bilgiye vâkif olmakla olur. Bu vâkif olma biçimi de milletin kültürel rahminde doğan ve o milleti diğer milletlerden ayıran mümtaz fikir atmosferinin kucagında yetisen bütün fikri akımlarını kapsamı gerekir.

2) Projenin sahibi fikir jimnastığı yapmak, çeşit çeşit olmasına rağmen muhtelif bilim dalları arasında seyahat etmek ve milletin ürettiği bilim alanları içinde sörf yapmakla, belirli bir fikir akımı üzerinde karar kılamaz; çünkü içinde öyle volkanlı bir ruh tasir ki ihtisaslaşabileceği bir dal bulamaz, benimseyemez. O doymayan bir bilim öğrencisidir, acımasız bir erlestirmendir ve bir yeri beğenip ikâmet etmeyen bir seyyahdır.³ (Projenin sahibi), milletin bütün fikir yönlerine muttali olduğu için, tarihçiler onu tasnif ederken genelde hangi kategoriye koyacaklarına sasıp kalırlar: “O, filozof mu, kelâmci mi, mutasavvif mi, yoksa fikihiçi (hukukçu) mu?”⁴ Bilinen anlamda bu düşünürlerin hiç biri değildir, “Felsefe, varlık ve bilgi alanına bir bakış bir tavir almak ise o filozof değildir. Kelâmcini kelimesinin sözcük anlamı, dini savunmak için felsefi söylemi kullanmakla yetinmek ise kelâmci değildir. Tasavvuf, yalnız vicdan yada felsefe dini ise mutasavvif da değildir. Doğrusu sudur ki: fikri aktivitesi ile, mümtaz bir insan olduğu, (yukarıda saydığımız şahısların tümünün prensiplerine) isteyerek veya istemeyerek bağlı kalmak ve bu çok vasıflı fikri aktiviteye mensup olmak bakımından ihyâ projesinin sahibi, ne bu ne de su; ne de O düşünür olamayacağını gerektiriyor. Daha doğrusu bütün bunların üstüne ve onları

asan bir insan olmasini gerektiriyor.5 Dolayisiyla kendisinden sonra gelenlere yeni bir dönem açiyor. Belirli özelliklere sahip bir metodun temel taslarini kuruyor ve özel niteliklere sahip bir hayat modeli çiziyor.

Ihyâ projesinin sahibi etkili ve elestirmeci basiretiyle, milletin hem basarili olmasinin sebeplerini, hem de basarisizliginin sirlarini kavriyor. Ayni zamanda: tarih boyunca milletin etkili eylemlerinin temel, cevher, kök ve gövde mesabesinde olanlari ile, bu etkili eylemlerinden alikoyan çöküs ile büzülme ortamlarini parazitlerinden ayirmak için etkili ve olaganüstü güce sahiptir.

Bu kapsamlı, ihâtalı, analizli elestirel bakis olmadan, söz konusu ihyâ projesinin sahibinin istediklerini; yani milletin kendi kendine kalkinma istegini, milletin yapilandirmasinda çürümüs iskeletlere hayat suyu, sertlesmis damarlara sürekliligin ve ölümsüzlüğün kanini yeniden verme arzusunu gerçeklestiremez.

İkincisi: Çağın Sorunlarına Karşı Göğüs Germek ve Çağa Adapte Olmak: (Adaptation)

Ihyâ sahibinin anlayisina göre *adapte olmak*: Çağın isteklerine ve baskilarina boyun egerek teslim olmak yada asagilik kompleksi hiss ederek digerlerinin pesine takilmek demek degildir. Çünkü iyice biliyor ki, sahip oldugu üstün basiret ve izinde yürüdüğü nur yolu ile, digerlerinin pesinde yürümek, baslangici demagojilik, iftira, yalan ve sahtecilik; sonu ise kesinlikle milletin ruhundan siyirilma ve zorla digerlerinin kiyafetini giymek olan tehlikeli bir batakliktir; Tipki bâtililasma okullari ile sahte bâtililasma bayragi tasiyanlarin, gerek klasik gerekse yeni Islâm düşüncesinde yaptiklari gibi.6 Daha dogrusu ona göre adapte olmak: “Genel ahlâk ilkesinde” millette yabancı olan medeniyetlesme baskilarina göğüs germek demektir. Bu medenilestirme baskilari, adi geçen genel ahlâk ilkesinden kaynaklanir, arkasindan gizlenerek sürüklenir ve toplumu yaniltmak için onu destekleyen dalâlet ehli ise, kamufle yapmis yalanci söylemler arkasinda saklanirlar. Ihyâ proje sahibinin anlayisina göre çağın baskilarina karsi koymak için olumlu tepki: onu yutmak, parçalamak sonra ona yeni bir biçim vererek yeniden olusturmakla olur. Bu olusumda yabancı (Heterogenetic culture) kültürünü sembolize eden sözlükleri, milletin genel ahlâk ilkesine uyumlu ve milletin ruhunun nagmelerine uygun bir kültüre dönüştürmek demektir. Zirâ millet bu ilke ile tarihin kapilarini çalar ve bu yeniden yapilandirma islemi ile söz konusu yabancı kültür sözcükleri saygin, soylu bir kültür (Orthogenetic culture) 7 haline gelir. Rahmetli Malik bin Nebi: “Kalkinma sartlari” ve “bir toplumun dogusu” isimli eserlerinde bu islemin ana

hatlarini özetlemistir.8

Yukarida belirttigimiz sekilde medeniyetle entegre olma isleminin özelliklerinin bilinmedigi taktirde fikir mumlanmis bir beden seklinde kalir ve canlilarin dünyasindan sizip bilimde fosil denilen hayata katilir. Öyleyse ihyâ proje sahibinin anlayisina göre medeniyet baskilarina karsi adapte olmak, tam olarak su anlamdadir:

Fikih ilmine mensup sahte fikhçilarin yüzeysel sekli din anlayislari gibi...Günlük hayatta yasananlari asmak. [Gazali](#), bu sahte fikhçilari: "Dini dünya ile yiyenler (Dini, dünya için istismar edenler), hezeyan ve cubbe erbabi" olarak isimlendirmistir.9

Gördüğü kabuklu imani, gürültülü küfür dalgaları, hurâfe, bidat ve bozuk görüslerinin yayilmasini ret etmek.

Iste o zaman, kollari sivama, mücadele savasina katilma ve "ihyâ" davetini baslatmak gerekiyor. Gazali bütün bu olumsuzluklari asmak konusunda söyle diyor:

"Kendileri essiz ve herkesten üstün olduklarini, daha fazla zeki olduklarini görür, Islâmiyet'in ibadetler gibi hedeflerini inkâr eden, namaz (kilmak) ve haramlardan kaçinmak gibi dinin emirlerini degersiz, seriatin bütün hüküm ve emirlerini yok sayan Islâmiyet'in sinirlari ve kurallari ile yetinmeyen; tam tersine türlü türlü bahanelerle dine olan bütün baglarini kesen bir insan grubu gördüm. Bütün bunlari yaparken, Allah yolundan alikoyan ve onu egip bükme isteyen bir zâlim grubuna uyarlar. Bu grup insanlar âhiret'i inkâr ederler. Âhireti inkâr ederken de Hristiyanlar'in ve Yahudiler'in taklîdi gibi alisagelen kulaktan duyma taklîitten baska bir dayanaklari yoktur; hem kendileri hem de çocuklari Islâmiyet'in prensiplerine bagli yetismemislerdir. Babalari ve atalari da böyle yetismisler. Dogruluktan alikoyan süphelere saplanmaktan ziyâde objektif bir arastirma yapmazlar. Seraplara, süslü hayallere aldanirlar. Kâfir olmalarinin sebebi ve yegane kaynagi kulaklarinin Sokrat, Eflatun, Aristoteles vb. otoriter koca isimleri duymalari dir;."10

Bu sözleri Kur'ân-i Kerim'in hizmetkari [Üstad Nursî](#)'nin su sözleriyle karsilastir:

“Ey insan! Bil ki, insanların ağızından çıkan ve dinsizliği ismâm eden dehşetli kelimeler var. Ehl-i iman, bilmeyerek istimal ediyorlar.” Sonra şöyle devam ediyor: Eger desen: “Sen necisin, bu mesâhire karşı meydana çıkıyorsun? Sen bir sinek gibi olup da, kartalların uçmalarına karışıyorsun?” Ben de derim ki: “Kur’ân gibi bir üstad-i ezeliyem varken, dalâlet-âlûd felsefenin ve evham-âlûd aklın sakirtleri olan o kartallara, hakikat ve marifet yolunda, sinek kanadı kadar da kıymet vermeğe mecbur değilim. Ben onlardan ne kadar aşağı isem, onların üstadı dahi, benim üstadımdan bin defa daha aşağıdır. Üstadimin himmetiyle, onları garkeden madde, ayakımı da islatamaz. Evet büyük bir padişahın, onun kanununu ve evamirini hâmil küçük bir neferi, küçük bir şahin büyük bir müsirinden daha büyük işler görebilir.”¹¹

Üçüncüsü: Milletın fikrinin bütün yönlerini kavramak, medeniyetin baskılarının şekillerini analiz etmek ve bu baskılara karşı bilinçli tepki gösterdikten sonra İhyâ projesinin sahibi “milletin öz fikrinin yapısını yeniden insâ etmeye” ve ona yeni bir şekil vermeye başlıyor. Bu yeni yapılandırma Muhammet İKBAL orduca: “Teskîlün Cedîdün İlâhiyat Islâm”, Arapça’da: “Tecdîdü’l-Fikri’d-Dînî Fî’l-Islâm” ve İngilizce’de: “The Reconstruction Of Religious Thought In Islâm” diye isimlendirdiği: “Islâm’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğusu” [Birlesik Yayıncılık, çev: Dr. N. Ahmed Asrar] sunu kast ediyor:

“Kültür alanında baskı ve zulüm sebebiyle etkin rolünden geri kalmak Kur’ân-i Kerim’in doğru yönlendirmesinden kopmak sonucunda Islâm dininin özünde meydana gelen pas, sapık fikirler ve yalanları kaldırmak, kaybolan inciyi bulmak¹² bu incinin ilk sıfatlarını, yalnız diğerlerinin medeniyetlerini tüketmek ve stok etmek değil, milletın medeniyet yapma gücünü muhafaza eden gizli sırrı bulmak için bütün çabaları harcamaktır.”¹³

İhyâ projesine girisen kişinin kendi kişiliğinde derin, zengin ve iç yapısında psikolojik bir devrimden geçtiği göze çarpar. Bu değişiklinin ilk belirtisi: Endise duymak, rahatsız olmak, huzursuzluk ve bilinen gerçeklerden şüphe etmektir. Bu evrim, “karanlık gecelere” benzer. Bu belirtiler de: derin, kapsamlı ve büyük bir psikolojik değişikliğe hazırlayan faktörlerdir. (Transmutation of the Soul) Bu evrimlerden sonra yeni bir kişilik doğuyor; endise, rahatsızlık, huzursuzluk ve bilinen gerçeklerde şüphe etme evrelerini aşan yeni bir manevî doğuş meydana geliyor ki iç huzur âlemine ve [Gazali](#)’nin (aşağıda) işaret ettiği “yakîn”(kesinlik) ile desteklenen bilgi uyanışına ulaşabilsin ¹⁴: “Bilinen hiçbir şüphe, hata veya endise kabul edilmeyecek bir şekilde açılıyor. Kalp de bunun kavramasında geri kalmayacağı gibi hata yapmaktan uzak kalır ve yakîn ancak bu şekilde oluşur. Bunun dışında kalan her bilgi, güven verici ve tatmin edici olamaz. Tatmin edici olmayan bir bilgi de yakîn olamaz.¹⁵ Söz konusu psikolojik devrim -Henry BERGSON’un işaret ettiği gibi- “İçeride kapanıktan dışarıya dönüşlüğe” çıkmaktır. Soyut ve somut bilgilere bağlı

kalmaktan: ikisi ile. "... darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren..." 16 Allah'a büsbütün dalan huzurlu şahsiyetin derinliklerinden fiskiran kesfi ve zevki bilginin arasında uzlaşmaya geçmektir. Bu safhadan sonra bilgiler; bazen yağmur gibi yukarıdan yağıp, distan gelen doğal bilgi, bazen de Allah'a bağlanan nefsin derinliklerinden fiskiran ve içten kaynaklanan bilgi olur. Bu iki bilgi aralarında, hiç bir direnis olmadan uzlaşır ve dayanışma içinde olurlar. 17 Son olarak "...nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eristirir..." 18 hale gelirler.

Bu sözleri, Kur'ân hâdimi [Üstad Nursî](#)'nin; Eski Said'in yeni Said'e dönüşünü dile getiren su sözleri ile karıştırmayınız:

*"Bundan otuz sene evvel, Eski Said'in gafil kafasına müdhis tokatlar indi, **"El-mevtü hakkun"** kaziyesini düşündü. Kendini bataklık çamurunda gördü. Meded istedi, bir yol aradı, bir halaskâr taharri etti. Gördü ki, yollar muhtelif; tereddüde kaldı. Gavs-i A'zam olan Seyh-i Geylanî Radiyallahü Anh'in "Fütuh-ul Gayb" namındaki kitabıyla tefe'ül etti. Tefe'ülde su çıktı: Acibdir ki; o vakit ben, Dâr-ül Hikmet-il Islâmiye âzasi idim. Güya ehl-i Islâmın yaralarını tedaviye çalışan bir hekim idim. Halbuki en ziyâde hasta ben idim. Hasta evvelâ kendine bakmalı, sonra hastalara bakabilir. Iste Hazret-i Seyh bana der ki: "Sen kendin hastasın, kendine bir tabib ara!" Ben dedim: "Sen tabibim ol!" Tuttum, kendimi ona muhâtab addederek, o kitabı bana hitabediyor gibi okudum. Fakat kitabı çok siddetli idi. Gururumu dehşetli kiriyordu. Nefsimde siddetli ameliyat-i cerrahiye yaptı. Dayanamadım, yarisına kadar kendimi ona muhâtab ederek okudum; bitirmeye tahammülüm kalmadı. O kitabı dolaba koydum. Fakat sonra, ameliyat-i sifakâraneden gelen acılar gitti, lezzet geldi. O birinci üstadimin kitabını tamam okudum ve çok istifâde ettim. Ve onun virdini ve münacatını dinledim, çok istifâza ettim."*

"Demek Kur'ân'dan gelen o Sözler ve o Nurlar, yalnız aklî mesâil-i ilmiye değil; belki kalbî, ruhî, hâlî mesâil-i imaniyedir ve pek yüksek ve kıymetdar maarif-i İlahîye hükmündedirler."19

İhyâ projesinin sahibi, endişe, stres, huzursuzluk ve kararsızlık hallerini asıp, yaratıcının büyüklüğüne, Allah'ı Teâlânın celalına ve kemâline büsbütün müstagrik olan kalbine ilahî üfürüğün gelmesiyle "nefsin sağlığına kavusmak, normal haline dönmesi" ve iç huzura kavuştuktan sonra, mümtaz ve birinci tarzda dönüşmüş aktif bir insan olarak yeniden ugras sahasına döner. Projesini, bireysel tecrübeden ve

teorik teemmülden yasanacak bir hayat stiline dönüştürmeye baslar. Yani bilgi, hayata dönüşür. Gerek [Nursî](#) gerekse [Gazali](#) her ikisi de, buna içten inanmışlardı.

Yüce fikirlere sahip kisilerin hayat tecrübeleri, bize sunu öğretmistir: Gerçeklerden kopuk, faydasız, köpük gibi su üstünde bulunan ve havada asili kalan fikirler etkin olamaz. Düşünce sahibi emek vererek söz konusu tecrübenin doğrulugundan emin olduktan sonra, bilgi sistemi içinde önemli olan ve beklenen hedefe ulaşmak için, tecrübî bir hayat sistemine ve elle tutulur kavramlara dönüşmesidir. Çevresinde insanlari toplayamayan ve somut bir şekilde gerçekçi bir hayat modeli olmayan bir bilgide hayir yoktur. Aksi takdirde fikirler, sınırlı bir insan grubu çeken seçkin, yüksek veya çocuk oyuncagi olur. Bir avuç insan gurubunu çekebilir, ancak toplumsal bir aktiviteye dönüşemez. Toplumsal degisim,- ihyâ projesinin sahibine göre- degisimin araci ve hedefidir. Allah söyle buyurmudur:

“Bir toplum kendilerindeki özellikleri deęiřtirmedikçe Allah, onlarda bulunanı deęiřtiremez”²⁰

Görüldüğü gibi; âyetteki üslûp, hayat akisina hiç bir etkisi olmayan azinlik seçkinlere degil, bütün topluma hitap etmektedir; Her bilgi sistemi, saf ve pak Kur'ânî dayanagından kaynaklanmiyor, gerçekçilikten iliskisini kesmis veya milletin toplumsal uyanisi ile kesisiyorsa ne kadar yayilma ve taninma firsati bulursa bulsun, saglam temelden yoksun bir yapittir. Karsi karsiya kalacagi ilk kasirgada yikilir. Islâmiyet'in dogusundan ve yayilmasindan asirlar geçmesine ragmen, toplumun Islâmi fitratiyla ve safligiyla onu benimsememistir. Tarihsel olarak Islâm felsefesi olarak isimlendirilen bu düşünce, Islâmiyet ile hiç bir organik veya manevî benzerligi olmayan bir fikri fezanin yansimalari idi. Bunun için söyle denildi: *“O [yani Gazali] felsefeye, doguda belini dogurtulamayacak bir sekilde vurdu”*.²¹ Bu görüsümüzün hakliligi; yalnız tarihsel degil, bakis ve temel açıdan Islâmi felsefe olsaydi veya K.Kerim'e dayali, milletin toplumsal psikolojik- uyanisi ile ayni nâmeler tasisaydi, korkunç bir şekilde yikilip son bulmazdi.

Yeni Said fikirlerini gözden geçirip, fikirlerine takilan “süslü ve dine düşman olan maddî felsefenin kirlilikleri ile sefih (zevk ve eglenceye düşkün) medeniyetin pisliklerini”²² silkeledikten sonra, mücadelecı bir ruh, bilinçli ve derin bir elestiri ile “Kur'ân'in mutlak üstadligindan” yardım alarak, fitri delillere dayanarak yola çıkıp, O da Gazali'nin adimlarini takip etti -Gazali'nin isimlendirdigi Dehriyye ve Zindiklarin halefleri- yeni tabiatçı ve materyalistlerin iddialarina elestiri çekicini indirdi. [Gazali](#) bularin mezhepleri hakkında söyle dedi:

"Birinci kısım (filozoflar) Dehriyye, eski filozoflardan bir taife olup her şeyi bilen, yaratan, yöneten ve her şeye gücü yeteni, inkâr ettiler. Dünya, baslangici olmayan, kendiliginden var olan yaratıcısız ve kâdimdir. Hayvan ise, damlacıktan (erkek ve kadının dölünden), damlacık da hayvandan olmus, böyle sürüp gidiyor ve böyle de olacaktır. Böyle düşünenerler ise zindiklardır."

"İkinci kısım: Metafizikçilerdir (et-tabîyyün), Âhireti, Cennet, Cehennem, Kiyamet ve hesap gününü inkâr edip ikinci bir hayat olmayacak şekilde hayat, ölümler biter görüsündeler. Bunlara göre iyiliklere sevap ve kötülöklere ceza diye bir şey yoktur. Bütün bağlarını çözdüler, hayvanlar gibi zevk ve sefâya daldılar. Bunlar da zindiklardır. Zirâ imanin şartları arasında; Allah'a ve Âhîret'e iman bulunmaktadır. Bunlar ise âhîret'i inkâr ediyorlar."

23

"Modern bâtililasma taraftarları" da aynı hataya düstüler. Dayatma, zorlama ve zorbalık yaparak, diğerlerinin fikirlerini, modern İslâm düşüncesi üzerine egemen kılmaya çalıştılar. Bunlar, verdikleri uğrasta başarısızlıktan başka bir şey elde etmeyen atalarından ibret almadılar. Kendileri, diğerlerinin egemenliğini o kadar benimsemis ve aldanmış ki, "Her medeniyetin, o medeniyetin sancagını taşıyan fikirlerine dayanan, bu fikirlerin etrafında odaklandığı ilkelerin ve prensiplerin bir çekirdeği olduğunu" araştırmaya bile ihtiyaç duymadılar. 24 Milletten ve milletin inancından sürükleyip uzaklaştıran batı sevdâsinin dalgaları ortasında sunu unuttular; "İslâm düşüncesinin boyunu ona egdirmek istedikleri batı kavramları, bütünlük arz eden bir ruha sahip belirli bir medeniyetin cilaladığı örnekler olarak, siyâkindan koparılamayacak ve tarihinden soyutlanamayacak türden olduğunu" unuttular.25 O medeniyet tarihi, kendi geleceğini etkiliyor ve son hedeflerini belirtiyor. Eglenerek veya dik kafalılık yaparak, batı felsefesinin ve medeniyetinin mensup olduğu kavram ölçüleri olmadan, İslâm âlemi ile ilgili sorun ve problemleri ele almanın mümkün olmadığını sandılar. Bazıları daha da ileri giderek:

Dayanaksız olarak biz İslâm âlemi-: "Avrupalılar gibi yürüyüp, onların takip ettikleri metotlara bas vurmak, sahip oldukları medeniyetin; acısını - tatlisini, sevileni - sevilmeyeni ve hosnut olan- hosnut olmayan her şeyini almamız lâzım. Bizim için -İslâm âlemi için- bunun aksini ileri süren, aldatan veya aldatılardan başka bir şey olamaz" 26 demistir.

Bazıları: "Deneyimlerim, tecrübelerim ve kültürüm artıkça, önümdeki edebiyat konuları belirginlesir. Bu amaçlar şu şekilde özetlenebilir: Asya'dan çıkıp Avrupa'ya

katılmamız lâzım. Doguyu tanidikça, ona olan nefretim artar ve onun (Dogunun) benden yabancı olusunun hissi de artar. Avrupa'yi tanidikça, ona olan sevgim, bagliligim, benim ona ve onun da bana ait oldugu hissi artar." 27 demesine kadar inatlasir ve iftira atabilir.

Batılama taraftarlarının mantiklarına göre: "Avrupalıların ortakları olmalıyız; renkleri ve şekilleri ne kadar değişik olursa olsun, onların fikir miraslarında; mezhep ve akımları ne kadar uyusmaz olursa olsun, dini miraslarında; ne kadar değişik ve engebeli olursa olsun onların maddî miraslarında onların ortakları olmalıyız." 28

Iste bu şekilde, saf tevhid inanç temeli üzerine insâ edilen Islâm medeniyeti ile ilk çekirdeği, maddîyata, çıkarıcılığa ve kötü ahlâka saplanmış olan Roma ve Yunan medeniyetleri üzerinde insâ edilen yeni batı medeniyeti arasında uyusmazlığın temelini, eskiler göremediler ve yeniler de gözden kaçırdılar. 29 Gerçek şu ki: Batılilar, bu uyusmazlık konularını, bizdeki bâtilama dellalığını yapanlardan daha iyi kavramışlardır. Asırlar boyunca batılilar arasında: "Batı medeniyeti, Islâm mantığına ve Islâmiyete özgü olan kavram alanlarına tâbi olması gerekir" veya "Batı, Islâm çigiri olmadan solunum yapamaz" diyen çıkmamıştır. Batılama dellalığı yapanlar, desteksiz kaldıklarını, kamuoyunda biraktıkları imajın kötü olduğunu, Islâm düşüncesi ile ilgili direkt, objektif ve kültürel şartlardan uzaklaştırdıklarını, direkt ve objektif olmayan kültürel şartlara saptıklarını, gerçekleşmesi mümkün olmayan hedefler pesinde olduklarını anlayınca; daha önce müjdeledikleri hedeflerden dönüp, açık, belirgin ve güçlü bir şekilde soylu Islâm düşüncesine yaklaştılar. Bu dönenlerin basında: Ismail MAZHAR, Mensur FEHMI, Hüseyin HEYKEL, Taha HÜSEYİN, -sonuncu değil son olarak- Zeki Necip MAHMUT, Abdurrahman BEDEVI ve Hasan HANAFI gelmektedir.

Allah'ın, geçmişte İmamımız Hucetül Islâm GAZALI, yenilerden de Üstadımız Kur'ân Hizmetkârı Said NURSÎ, rahmetli Mehmet AKIF ve Muhammet İKBAL gibi zatlar ise, keskin basiretleri ve Islâm medeniyeti ile -eski veya yeni- Batı medeniyeti arasındaki uyusmazlık konularını iyi bellediler. İki medeniyetin arasında sahte kültürler kurmanın ne denli tehlikeli olduğunu anladılar. Mensup oldukları Islâm medeniyetinin özelliklerini ciddi bir şekilde analiz ederek onu desteklediler ve medeniyetlerinden yabancı bir fikri fezâyâ boyun eğmeyi reddettiler. Bunun için onlar, Islâm milletinin zihinlerinde ölümsüz olmaya hak kazandılar. "Bunlar, ne güzel arkadastır!" 30.

2500 yıl boyunca, din bilimcilerinin, filozofların ve fen ilim adamlarının zihinlerini

mesgul eden ve gerek geçmişte gerekse de günümüzde onun hakkında zitlik derecesine kadar değişik sözler söylendiği, felsefî bir problem seçtik. Bu konu hakkında veya konu ile ilgili, binlerce eser ve risâle yazılmıştır. İki devin görüs ve tavirlarini somutlastirmek ve müsahhas bir örnek olusturabilmesi için, yukarida iki devin tavirlarinin bir kismini sunduk. Asagidaki satirlarda ise; İki devin çabalari, saf, İslâmî bir tavrın yansittigini ve dürüstçe K. Kerim'in hocaligina dayanan bir tavir oldugunu göstermek için bu problemi seçtik.

Ele alacagimiz ve inceleyecegimiz felsefi problem sudur: İki zatin, egriligi ve bâtila teslimiyeti tanımayan, mücadelecı bir ruhla karsi koyduklari tabiî Maddi Illiyet problemidir. Bence bu iki zat, tabiî Maddi Illiyet Probleminin kötü anlamlarini gözlerinden kaçırın mutefelsif, bir çok zindik ve ateistin hezeyanlari içinde yegâne uyanık kisiler idiler.

Önce K. Kerim Hizmetkâri sözlerinden baslayalım: “Ey insan ! Bil ki söylediklerinin anlamini ne denli tehlikeli oldugunu bilmeden iman sahibinin dillerinde dolasan, insanların ağızlarından çıkan, küfür kokusu saçın korkunç kelimeler vardir. Bu sözlerden gâyet tehlikeli üç tanesini açıklayacagız:

İlki : Nesne hakkında: “**şartlar onu meydana getirmiştir**” demeleridir. Yani (tabiî) şartlar, bizzat nesneyi meydana getirendir.

2.si : Nesne hakkında: “**kendiliğinden oluştu**” demeleridir. Yani nesne olduğu gibidir.

3.sü: Nesne hakkında: “**tabiat onun böyle olmasını gerektirdi**” demeleridir. Yani nesne tabiîdir. Tabiat onu meydana getirmistir... Eski Yunan kafalarına binlerce tanriyi sokabilen ve putlari meydana getirebilen, felsefenin çamuru ve batakligidir... Evet her hangi bir sebepten dolayı Allah'ın nurunu görmeyen, (iste o zaman) her nesneye tanrilik atfediyor.”³¹ [Üstad Nursî](#); maddi ve tabiî felsefeye yönelttiği bu eleştirilerden sonra [Gazali](#)'nin 32 adını animsamanın, garip karşılanmaması lâzım. Zirâ her ikisi: Peygamberin (S.A.V.):

“ Kulumu sevinceye dek, bana ibadet yaparak yaklaşımaya çalışır. Ben onu sevince, duyduğu kulağı, gördüğü gözü, kullandığı eli ve

yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isterse elbette veririm.”³³

Sözüne uygun olarak, Allah’ın gözüyle bakarlar; geçici fitneye aldanmayip aynı inancı paylaşırlar.

Gazali, söz konusu; ateiste inancına bağlı maddî sebebiyet görüşünden hareket ederek, bu probleme güçlü bir felsefi metodu kullanarak karşı koymuştur. Bu metodun amaçları, maddî sebebiyeti ele almak ile -bazı araştırmacıların sandığı gibi- yetinmemiş, onu asan boyutlarıyla ilk ve esiz bir çaba olmuştur. Gazali’nin kullandığı metod “İslâm aklîm, Yunan aklından ve otoritesinin konumundan kurtarma”³⁴ yi amaçlanmıştır. Bu akıl (Yunan felsefesi) bildiğimiz kadariyle peygamberlik, vahiy ve (Allah tarafından indirilen) kitabî ele almadığı gibi beserî akıldan başka referans da almamıştır. Peygamberlik nurundan kopuk olduğu için de tabiat âlemini araştırabildiği gibi tabiatın ötesinde (metafizik de) araştırabileceğini sandı.

Gazali’nin, maddî sebebiyete karşı yaptığı itiraz; kendiliğinden doğruyu bulmaya çalışan Yunan aklına karşı derin bir felsefi eleştiri, Müslüman filozofların boş boş uğraş verdikleri kısır, sahte ve yapay kuruntuları yok etmek, peygamberlik kâdîlî referans alan İslâm aklına da, kendi kimliğini yeniden kazandırmak için mükemmel ve güçlü bir çaba şeklinde olmuştur. Dolayısıyla İslâm aklının kendi kimliğini, Yunanlıların varlık, bilgi, mutlak ve küllî aklın “otoritesi ve hâkimiyetinden” kurtarmayı hedeflemiştir.³⁵

İncelemek istediğimiz problemin şeklini çizmek için Yunanlıların felsefe düşüncesinin tarihinden notlar alarak ve anlatmak istediğimiz sözlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bir giriş yapmamız lâzım:

Gazali, İslâm’da felsefe bilimleri, inceleme, araştırma ve elemelerde doruk noktasına kadar ulaşan objektif, tarafsız ve bilimsel bir metodla incelemiştir. ³⁶ Gazali, filozofların matematik ve mantık bilimlerini tabiat ve ilahî bilimlerinden ayırarak şöyle demiştir: “matematik” bilgileri, hesap, geometrik, ve astronomi bilimleri ile ilgilidir. Bunlardan hiç biri -pozitif veya negatif- din işleri ile ilgili değildir. Daha doğrusu bunlar, anlayıp tanıdıktan sonra inkâr edilmez delile dayalı işlerdir. “mantık” bilgilerine gelince, bunlar da -pozitif veya negatif- din işleri ile ilgili değildir. Bunlar, kıyas ve delillerin metodları, delillerin yapısı, ön şartları ile doğru tanımın şartları ve bu şartların sıralaması ile ilgilidir; İlim ya tasavvurdur (soyutlama)

bunun önerilmesi de tanımlarla olur, yada tasdiktir (somuttur) bunun önermesi de delillerdir. Bunlarda inkâr edebilecek bir şey yoktur. **“Tabiiyata ”** gelince; hak bâtila, doğru yanlısa, karismis (Gazali, “Tahafut” isimli eserinde bâtil olduğuna inanılması gereken şeyleri zikretmiştir). **“İlahîyat”** bilgilerine gelince, içinde düstükleri hataların çoğu bu bilgilerdedir. Mantıkta ileri sürdükleri bilgi, delil ve metotları, burada gereği gibi getiremediler. Bunun için bu bilim dalında aralarında çok uyumsuzluk olmuş ve değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. 37 Bütün bu anlattıkları anlami sudur: matematik ve mantık bilimleri; çelismezlik, zatilik ve bütün parçadan daha büyük ilkeleri gibi, kendiliginden apaçık ve bedihi olan aklın kurallarına bağlı (mahkum) sekli (soyut) bilgilerdir. Buna karsi ilahîyat konuları, aklın tabîî kurallarına bağlanmayan konulardır. Aksi takdirde tanriligin, aklın kurallarına mahkum edilmesi demektir. Yani; özgür irâdeyi, -kaçınılamaz olarak- diledigini yapan ve seçen Yüce Allah’tan, almak olur. Bunun için [Gazali](#) sunu vurgulamıştır: dogada görülen; “sebeplerin sonuçlarıyla bağlanması, gereklilik gerekmez. Bu bağlanma, tecrübeden kaynaklanıyor. Bağlanma adetin (alışkanlığın) gereğidir, aklın kurallarından kaynaklanmıyor.” İmam bu noktayı yorumlayarak şöyle açıklıyor: “ bağlanma, sebep olduğuna inanılması veya sonuç olduğuna inanılması bizce önemli değildir. Her biri digerdinden ayrı bir şeydir. Bu o değildir o da bu değildir. (zatilik ilkesi) Birisinin ispatlanması digerdinin ispatlanmasını gerektirmez. Birisinin ispatlanmaması da digerdinin ispatlanmamasını gerektirmez. (çelismezlik ilkesi) dolayısıyla; tokluk - yemek, içmek- susuzluk, yanmak- atese temas, nur- güneşin dogması, ölüm-boyun kesilmesi, sifa ilâç içme, ishal-ishal verici kullanmak, vb. bir birine bağlı bütün gözlemler böyledir. Birinin var olması digerdinin var olmasını gerektirmez ve birini var olmaması da digerdini var olmamasını gerektirmez. 38

Yunan felsefe tarihinin okunmasından: maddî - tabîî sebebiyet görüşünü ilk ortaya atan Lukietius (505M.Ö.), Demokrates (420 M.Ö.), Empedokles (430M.Ö.) ve Epikures gibi zerrecik mezhebinin filozofları olmuştur. Bu filozoflar, sunu savunuyorlar: a) Dünya’nın, maddî cisimlerden ibaret olduğunu; bu cisimler de ezeli ve ebedi olup; yaratılmamış, sayıları sonsuz ve yok olmayan maddî zerreciklerden oluşur. Bir nesne, yokluktan var olamaz. Bir nesnenin sona ermesi de veya yok olması olmaz. Nesne, otomatik bir hareketle sonsuzluga dek boşlukta kendiliginden hareket eder. Nesnenin bu hareketi de kendiliginden olup o da ezeldir. b) Nesnenin hareketi hiçbir sisteme bağlı değil ancak körü körüne bir zaruret veya bir tesadüf olmadan degismez. “(Blind Necessary)”39

Aristo, (Ö.322 M.Ö.) bu ateist teoriye karsi koyarak tesadüf sözleri ile mahkum edip şöyle demistir:Dünya zaman bakımından kâdim, zat bakımından hadistir.” Hadis kelimesini de su şekilde açıklamıştır: “Dünyanın aklen kendiliginden var olması tasavvur edilemez, ancak hareket etmeyen ilk hareket ettiren veya Dünyanın varlığı için en son sebep diye isimlendirdiği baskasıyla var olmuştur. Dünyada bir sistemin olduğunu, bir yaratıcının varlığını ve teorisini gerekçelendirmek için de şöyle

demistir: Yaradılmamıs kâdim ilk madde - nesnelere varlığı için ilk mantiki sebep olan- "HEYULA", kendisi içinde hareket ilkesini ihtivâ etmektedir yani: var olan her şey "kendinde bulunan tabî bir kuvvet" etkisi ile varlık olabilmeden (Potentiality) gerçek varlığa (Actualization) hareket eder. Tabiat, bu Heyula ile şeklin bir araya gelmesiyle ve güç ile var olmaktan, kendisiyle var olmaya geçmesi ile kendi zatını bulmak istiyor. Bütün bunlar, Gazali'yi, bilgi ve varlık boyutlu, külli, mutlak ve boyutlu bir akli var saymaya sevk etti. Bu aklın temelinde de ona tabi olduğu aklî zarurettir. Hareket etmeyen ilk hareket ettiren dahi bu zarurete tabidir. Yani, Allah'ın asamayacağı ve bağı olduğu bu tabî ve aklî zaruret.⁴⁰

Bazı Müslüman filozoflar, Aristo'nun bu teorisini, Aristo'yu destekleyip, ona yeni bir şekil verdiler. Bunlar onun yolunu takip ettikleri için bunlara: "Messailer" denilmiştir. Messailer, Aristo gibi, tabî sebebi benimsemis ve sebebi inkâr eden, bilimin elde etme imkanını de inkâr etmiş olur diye iddia etmişlerdir. Bunların sözcüsü durumunda olan İbni RÜSD, şöyle diyor:

"... Genel olarak, sebepleri ve sonuçları kaldırdığımız zaman, ittifaki benimseyenlere söylenecek bir şeyimiz kalmaz. Sunu demek istiyorum: Bu noktada yaratıcı diye bir şey söz konusu değildir. Söz konusu olan, Dünyada olup biten her şey, maddî sebeplere bağlıdır zira iki olasılığın biri, (iki caizin biri) seçilmiştir."⁴¹

Öte yandan (maddî) sebepleri inkâr etmek, insan aklının yapısına ters düşer. Daha doğrusu aklın ve ilmin her ikisini inkâr etmek demektir.

"Akil, onunla varlıklar sebepleriyle kavramaktan başka bir şey değildir. Akil, akilla diğer idrâk eden güçlerden üstünlük sağlar. Bunun için sebepleri inkâr eden akli de inkâr etmiş olur."⁴²

Bir çok araştırmacı, Gazali'nin, zorunluluk ve sebebiyet ilkesini inkâr etmesi, İbni RÜSD'un dediği gibi- dünyada düzeni inkâr etmesi şeklinde de yorumlamışlar. Halbuki Gazali asla dünyada sistemi inkâr etmemiştir. Gazali, ancak bu sisteme zorunluluk atfedilmesini inkâr etmiştir. O söz konusu düzen, İlahî irâdenin fiillerinde üç fiilin sonucudur; Hüküm, Kaza ve Kader. ⁴³ Yani: başlangıcı ve şekli akıl olan bir âlemden, başlangıcı ve şekli, her kayıttan üstün olan İlahî irâdenin âlemine geçmek. K. Kerim âyetlerini tedebbür eden ve bir birine mâtuf olan iki problemi esit olarak bağlayan İmami Gazali'de nizâmi inkâr etmesi nasıl düşünülebilir? [Gazali](#)'ye göre mesele; "yapı gereği" isimlendirdiği maddî sebebiyetin kabul edilmesi veya inkâr edilmesi şeklinde değildir. Onun kast ettiği; Müslüman filozofların ve günümüzde onlara uyanların kabul ettiği gibi maddî sebebiyet, bizzat tabiatın gerekliliklerinden

oldugunu söyleminden vaz geçip, her şeyi yaratan ve yoktan var eden Allah, tabiatı, bu şekilde -degismez, sasmaz ve bu prensiplerle- yaratmıştır sözünü kabul edilmesini istemistir. Gazali: Yaratan, dilediği gibi her şeyi mükemmel bir şekilde yaratmış. Bu yaratılış da oyundan, bozukluk ve çeliskiden uzaktır demelerini beklemiştir.

Gazali ve K. Kerim'in kapsamlı ve objektif bir şekilde düşünülüp tedebbur edilmesine dayanarak, peygamberlik nuru ile yolu bulan mü'minin aklına su geçegi sumuslardir: Allah'ın birliğinin zorunluluğu ile yaratılış hikmetinin gerekliliğinin bir araya getirilmesi. K. Kerim, bir çok yerde bu iki noktayı vurgulamıştır.

“De ki, düşündünüz mü hiç, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse” (yani sürekli ve tabiat şartlarına aykiri olarak) **“Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir?”**

bu da Allah'ı Teâlâ'nin tabiata verdiği prensiplerin sürekli olduğunun ispatidir.

“Hala görmeyecek misiniz?”⁴⁴

“Rabbi'nin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi, onu elbet hareketsiz kılardı. Sonra biz Güneş'i ona delil kıldık.”⁴⁵

“Ya içtiğiniz suya ne dersiniz? Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa onu indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? Söyleyin şimdi bana, tutuşturmakta olduğunuz ateşi, onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?”⁴⁶

Allah'ın irâdesiyle meydana gelen mucizeler, evrende görünen sistemden daha ilginç degildir.

“...Her şeyi sapaşğlam yapan Allah'ın sanatıdır...”⁴⁷

“...Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”⁴⁸

“... Onun katında her şey ölçü ile dir.”⁴⁹

“Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁵⁰

Akl-i selim, iman ve din, yaratılanların, mükemmel şekil, en güzel heyet, en uygun ölçü ve sistemli bir şekilde olması, yaratıcının mükemmelliğini ve yaratıcının mutlak bir irâdeye sahip olduğunu gösterir.

“(Bir kısmı) Eğer iş yaparsanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin, dediler. Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol, dedik.”⁵¹

“ Bunun üzerine Musa’ya: Asan ile denize vur, diye vahiy ettik. (Vurunca, deniz) derhal yarıldı. Her bölük koca bir dağ gibi oldu.”⁵²

tabiî zaruret ortadan kalktığına göre, eylem ile kudretin bitmesi de tabiî zarûretin gereği olmadığina göre, nesnelere bir birine bağlayan ve ayıran, Allah’ın mutlak irâdesidir.

Son duamız: Âlemlerin Râbbi olan Allah’a hamd olsun.

1 1933 Kerkük - Irak doğumlu ve 1965 Cambridge’den doktora aldı. Bağdat Üniversitesi -Edebiyat fakültesi Felsefe Bölümünde, Öğretim Görevlisi sonra Yar Doç. Dr. Olarak çalıştı. 1976’da çifte Terfi alarak, Bağdat ve Kuveyt Üniversitelerinden Profesörlük derecesi aldı. 1994’e Âl’ul-Beyt - Urdun Felsefe bölümünde dersler verdi. Halen Usul’ud-Din ve Mukayeseli Dinler bölümü- Maarif’ul-Vahii vet-Turas Fakültesi - Malezya’da görev yapmaktadır.

2 (a) ve (b) harfleri, mütercim tarafından eklenmiştir.

3 İmam-i Gazali kendisini şöyle anlatıyor: “erginlik çağımdan ve gençliğimden şimdiye kadar ki, yaşım 50’yi aşmış, hâlâ bu denizin dalgalarıyla boğuşuyor, bu denize ürkeğin ve korkağın açılmasıyla değil cesurun açılması gibi açılıyor, her karanlığa atılıyor, her probleme el atıyor, her sorunu aşıyor, kim sünnete uyuyor -kim bidatçı, kim haklı- kim haksız ayırt edebilmem için her taifenin inancını inceliyor ve her tâifenin mezhebinin sırlarını inceliyorum”. (El-Munkız mi’nel-Dalal ile İmam’i Gazali hakkında araştırmalar ve Tasavvufta İncelemeler ; Tahkik ve inceleme: Dr. Abdulhalim MAHMUT; Dar’ul- kutub’ul-hadise, Kahire, 1385, s: 70.) [Gazali İhyâ’u-Ulumuddin](#) adlı kitabında şöyle diyor: “ İyice belledim ki: bir bilim dalının doruk noktasına ulaşmayan, o bilim dalında otorite olanların seviyesine ulaşmayan kimse, o ilmin ne gibi bozukluğu ihtiva ettiğini bilemez; sonra o bilim dalının bir derece ileriye götürerek söz konusu ilimde otorite olanın bilemediği eksiklik ve sakıncaları görecektir. İşte o zaman ortaya atacağı bir bozukluk veya eksiklik gerçek olur”.

(Tahafut'ul-Felasife - tahkik Dr. Süleyman DÜNYA, Kahire, 1966, s: 60)

(Bütün bunları) İhsan Kasım es-Salihi, Kur'ân hâdiminin ufukları ve bütün dini bilimlere olan sevdası hakkında: "[Bediüzzaman Said Nursî'nin hayatına ve eserlerine genel bir bakış](#)" isimli eserinde yazdığı ile karşılaştır. 2. baskı, Sözleryayınevi, İstanbul, 1997, s: 21- 24 .

4 Luvis GARDİYEH; C. KANAVATİ: "İslâmiyet ile Hristiyanlık arasında Dinî Düşüncenin Felsefesi" çeviren Şeyh Dr. Subhi-s Salih; el-Edep Dr. Ferit CABİR; Darıl-İlim lil melayin- Beyrut/ Lübnan, 2. Baskı, Ocak 1983, cilt:1,S: 190. Saygı değer Şeyh Merağ, Dirase ve Tahsil isimli eserinde bu çokluk hakkında şöyle diyor: "İlim adamlarının adları anıldığında fikirler, onların ün yaptıkları bilgi dallarına ve bilim alanlarına yönelir... Gazali anıldığında ise dallar çoğalır ve akla sadece bir adam gelmez; aksine akla her birinin saygın ve değerli bir yere sahip olduğu çok şahsiyetler gelir; otorite usulcü Gazali, özgür hukukçu Gazali, sünnetin imamı sünneti koruyan kelâmçı Gazali, eğitimci Gazali ve zahit mutasavvıf Gazali akla gelir. Dilerseniz şöyle söyleyin : Dönemin ansiklopedisi, her şeyi öğrenmeye susamış ve bilginin her dalını öğrenmeye obur bir adam akla gelir".

5 Ebu Yarup'ul-Merzuki: " Gazalide Sebebiye Kavramı" (1. Baskı; Dar'u Selame İltibaa ven-Neşr, Tunus, b.t. s: 86)

6 Çağdaş Müslüman düşünürler İslâm ümmetinin şahsiyetini ve kimliğini yok etmeyi amaçlayan bu çabalara değişik isimler vermişlerdir. Aşırı milli Laiklik bayrağı taşıyanların öncülüğünü yapan ve Markisizimi benimseyen sonradan da asıl dini olan İslâm'a [yeniden] dönen tecrübeli İranlı düşünür Celal Ahmet (Ö.1979) : "Batı zehirlemesi" (West Intoxication) ile isimlendirmiştir. Diğer Arap Müslüman düşünürleri ise Batı kültürünün İslâm Alemine tecavüz etmesini kastederek, "Batılaştırma" (Westernization) ile isimlendirmişler. Diğer düşünürler ise "kültür emperyalizmi" veya "haçlı kültürü" olarak isimlendirmişlerdir. Geniş bilgi için bakınız : "Bilginin İslâmlaştırılması ve Batı ile medeniyet kültürleşmesinin metotları" isimli araştırmamız ; Bilginin İslâmileştirilmesi dergisi- II. Yıl, V. sayı, Safar, 1417 H./Temmuz 1966 M. Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü; sayfa 10-11. İslâm düşüncesinde çağdaş batılılaşma bayrağını taşıyanları ve bunların ana ilkelerini tanımak için: Cedran Dr. Fehmi "İslâm bilginlerinde ilerlemenin temelleri" ; Dar'uş-Şark, Amman, Ürdün, 3. Baskı, 1966, sayfa: 328-345. Ve sayfa 564. Objektif olarak batılaştırmaya çağırınların çabalarını detaylı ve en güzel şekilde anlatan Cemalettin el-Afagani şöyle diyor: "Tecrübeler bize öğretti ve geçmişteki olaylar açıkça diyor ki: Her milletin taklitçileri ve diğerlerinin hâl ve hareketlerini benimseyip hayranlık duyanlar, düşmanların kendi milletlerine sızmaları için birer açık penceredir ve bu taklitçilerin ufukları vesvese, sinsicilik, desise ve komploların odağıdır. Daha doğrusu beyinleri taklit ettikleri toplumlarla dolup taşar, taklit ettikleri milletlere ayak uydurmayan, benzemeyenleri hakîr ve hor gördükleri gibi kendi milletlerini karamsarlık odağı olarak görürler, aşağılarlar, ezerler, yaptıkları her şeyi büyük bile olsa küçümserler. Dolayısıyla bu taklitçiler: taklit ettikleri güçlü milletlerin ordularının ön birlikleri, saldırganların rehberleri, ortam hazırlayıcıları olur ve kendi

uluslarının kapılarını onlara açarlar.” Bakınız: el-Afagani “bütün eserleri: inceleme ve araştırma” Dr. Muhammet AMARA, Kahire; el-Müessese el-Mısıryye el-Amme, (Asalet ve taklit hatıraları), s: 192.

7 İslâmiyet’in genel ahlâk ilkesine adapte olmak için yabancı kültürleri eritip yeniden şekil verme kâbiliyeti olan İslâm düşüncesinin miras aldığı bu önemli karakter hakkında geniş bilgi almak için bakınız: Fettah, Dr. İrfan ABDULHAMİT; “İslâm-Arap Düşüncesi’nde Araştırmalar”, Dar Ammar; Amman; Ürdün; 1412 H./1991 M. ;(İslâm-Arap tarihinin kültür özellikleri) bölümü s:22 -...

8 Malik bin NEBİ: “Kalkınma Şartları”, Çeviren: Abdussabur ŞAHİN ve Ömer Kamil MESKAVİ; Dar’ul-Uruba, I. Baskı 1962.

9 Endülüslü İbni Hazm çağdaşları olan fakihleri tenkit etmek konusunda Gazali gibi düşünüyor ve şöyle diyor: “kendi kendilerinizi kandırmayın, Fıkıh ilmine mensup, yırtıcı hayvanların bedeni üstünde koyun postu giyenler, kötülük yapan insanlara yaptıkları kötülükleri süsleyerek iyi olduğunu gösterenler ve daha da kötülük yapmaları için yardım eden fasıklara aldanmayın.” Bakınız: Enver hal it el-Cüнди ; Endülüslü İbni Hazm’in görüşleri , Darul beşir; Amman; Ürdün; 1417 H.- 1966 m S: 42.

10 [Gazali](#) “Tahafutul Felasife”, silsiletu zehairil Arap-15-dar’ul Maarif, 1955,Tahkik Süleyman Dünya, sayfa 59-60.

11 Nursî: Sözler, S:511.

12 Afgani, bu geri kalmanın sebeplerini İslâm dininin özünün asimilasyona uğramış olmasına bağlamıştır. Bu konuda şöyle diyor: “Temelleri sağlam, ilkeleri güçlü, bütün yönetimlere uygun, ülfeti özendiren, sevgiye çağıran, insanın özünü temizleyen, kalpleri kötülüklerden arındıran ve Hakkın ışıklarıyla akli aydınlatan bir dindir... Ümmetin güzergâhı /şeriatı bu ise bu şeriat bu millete gelmişse ve bu şeriatı uygulamış ise; şimdi gördüğün bir arıza ve doğal yerinden inmiş ise bunun sebebi ancak o temelleri bırakıp arkasına atmaktan kendine ait olmayan ve diğerlerinin sağlam temeller yerine diktiği bidatları benimsemekten kaynaklanmıştır. Bunun için bu bid'atlar , ara sıra içinde duyduğu Hak feryatları ile milletin arasında bir engeldir.” a. g. e., S:192-195

13 Malik bin Nebi, “Kalkınma şartları” S: 55’te şöyle diyor: “ Medeniyet, kendi ürünlerini üretendir. Yoksa başka bir medeniyetin ürünlerini satın almak stok etmek yoluyla bir medeniyet inşâ etmek saçmalıktır. Zirâ bu , hem nicelik hem de nitelik bakımından çıkmaz bir yola götürür.” Geniş bilgi için bakınız: Dr. Fehmi CEDAN, a.g.e. S: 418 ve sonrakiler.

14 Tam uyanış haline hazırlayan bu derin ve kapsamlı psikolojik devrim hakkında geniş bilgi için bk.: Dr. İrfan ABDULHAMİT a.g.e. Bölüm: “Gazzali: Metotta İnceleme” S.349 ve sonrakiler. Henry BERGSON (Din ve Ahlâkın Kaynağı, Arapça’ya çeviren

Dr. Sami'd-DURUBİ , tercüme-yi kontrol eden Dr. Abdullah ABDULDAİM ; el-Hey'e el-Mısıryye lil'telifi ven-Neşri; S.245-246). Bu evrimle ilgili: "Vecd, görme ve sevinç durumları anormal durumlar olup gelecek uyanış tavrını hazırlayan geçici durumlardır... Bütün bunları, içe kapanıklıktan dışa dönüklüğe ve hareketsizlikten hareketliliğe geçmeyi gerektiren anî ve derin olan bu devrimi düşündüğümüz zaman kolayca anlarız. Dr. Muhammet Aziz el-HABBABİ bu ibareyi " İslâmi Şahsiyet" isimli eserinde detaylıca ele almıştır. (Daru'l-Maarif, Kahire, Mısır, 1969,S.27-30) LUBA: The Psychology Of Religious Mysticism, HARCOURT BAAE & COMPANY 1952 .

15 İmam Gazali şöyle diyor: "...Bu hastalık gittikçe arttı ve yaklaşık iki ay sürdü. Bu süre içinde lafta değil, içinde bulunduğu halin gereği Safsata mezhebini beğeniyordum. Allah beni bu durumdan kurtardı. Nefsim de sağlığına ve itidale kavuştu... Ancak bu kavuşma, bir delil manzumesinden ve cümle sıralamasından sonra meydana gelmemiştir. Allah'ın kalbe attığı bir nurla olmuştur. Bu nûr da bir çok bilginin anahtarıdır. İnkişaf, yalnız somut delillere bağlı olduğunu sanan, geniş olan Allah'ın rahmetini daraltmış olur. El-Munkiz minad-Dalal, S:126 İnkişaf :“Bilinen hiçbir şüphe, hata veya endişe kabul edilmeyecek bir şekilde açılıyor. Kalp de bunun kavramasında geri kalmayacağı gibi hata yapmaktan uzak kalır ve yakîn ancak bu şekilde oluşur. Bunun dışında kalan her bilgi güven verici ve tatmin edici olamaz. Tatmin edici olmayan bir bilgi de yakîn olamaz.” a.g.e. Bu iç tecrübe özellikleri, Şelayır MAHER, (1768 -1834) ve Rodolf OTTO gibi bazı modern din filozofları detaylı bir şekilde ele almış, doğru olup olmadığı için; kendi dışından yabancı bir delile muhtaç olmayan kendi özüne dayandığı itibarıyla bunun dışında kalan faktörlere bakarak hüküm verilmemesi lâzım. (It requires no justification because it is grounded an autonomous moment of experience with its own integrity) Daha geniş bilgi için bakınız: (.....) 1995.

16 27 Nemil, 62. Âyet.

17 Farancis BACON iki çeşit bilgi olan “doğal bilgi ile metafizik” böyle açıklamış şöyle diyor: (...) bakınız:(BACON.....). Bu sözler hemen İmam'î GAZALİ'nin İhyâ'da anlattığı: nefsin derinliklerinden fıskırcı bilgiyi hatırlatıyor. Bakınız: İhyâû Ulumuddin cilt 1 S: 72. İmam Şeyh Muhammet ABDUH, ise bu iki bilgiyi; “Nefsin baktığı iki gözü vardır, biri yakınları, diğeri uzakları görür” şeklinde tanıtmıştır... Nefis bu iki göze muhtaçtır. Birsinden yararlanmazsa diğersinden de yararlanamaz... Kâmil din: “bilim - sevk, akıl -kalp, delil - teslimiyet ve fikir ile vicdandır.” Dinde bu iki unsurdan birisi ile yetinmek, dinin iki temelinden birisini yok saymak demektir. Akıl ile vicdan arasında bir uyumsuzluk, kişilikte bir bozukluktan başka bir şey değildir. İnsan, iki insana ve varlık da iki varlığa dönüşür. İnsan, bilgisini yalnız duyularından, zatından veya varlığa karşı sezgilerinden aldığı bir akıl değildir. Ancak insan, bunu yanı sıra sınırlı veya sınırsız sistematik mantığın delillerine uymayan içli bir aktivitedir. Bakınız: Dr. Fehmi CEDAN, a.g.e. S: 24 ve 204. Belki de bütün bunlar, Gazali ile Nursî'nin Kelâm ilmine karşı aldıkları tavrı açıklıyordur; Allah'ın varlığı, diğers varlıklara benzemediği gibi, kelâmcıların nicelikli bir ilme veya mantıklı bir akla dayandırmak istedikleri varlığa da benzemez. Öyle ise Allah'a inanmak, içten, kendine has bir düşünce tarzı ve mantığı olan o et parçasından kalpten çıkması

lâzım... Kelâmcıların en büyük hatası bu farkı tanımamakta saklıdır. Bunun için kelâmcıların tartışmaları ve sözleri soğuk ve verimsiz olmuştur. (Bakınız: Muhammet Said el-HUBABİ, a.g.e. S: 73-74). Bu mantıktan hareket ederek ve buna dayanarak Gazali diyor ki: "Onu (kelâm ilmi), kendi meramını anlatıyor ama benim meramımı anlatmıyor. (el-Munkız minen-Dalal, S: 68). Bu sözü Kur'ân hâdiminin şu sözleri ile karşılaştı: "Gerçekten Kelâm ilminin prensipleri ile varılan Allah'ı tanımak, mükemmel değildir. Kalbi de tatmin etmez...Kelâm ilminden doğan Allah'ı tanımak, eksik ve yetersiz görünüyor. Bakınız Sözler: S. 306. Yine bakınız: İhsan Kasım es-Salihi, a.g.e. S. 199- ...

18 Nur suresi, 35. Âyet. Ve : "...Yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin...", el-Hadid, âyet27.

19 Mektubat sözler, S:2: 330.

20 Er-Rad,11, el-Enfal, 52. Bizce âyetteki "değiştirme" -en iyi bilen Allah'tır- istenilen değişimin adımlarını atmak için ilk şart olması hasebiyle psikolojik değişimdir.

21 Bakınız: "İslâm'da felsefe" -araştırma ve inceleme- isimli eserimiz, II. Baskı; muesseset'ur-Risale; Amman, Urdun; 1404 H. / 1984 M.; S: 67 ve sonraki; Şehit Seyyit KUTUP diyor ki: " Yunan felsefesi, Masallara şarj edilmiş ve putperestlik içinde yetişmiştir. Kökleri de bu masallar ve putperestlikten almıştır... putperestlik ve masal unsurlarından hiç kurtulmamıştır. O kadar pasif ve eğlenceli olmuştur ki; bu felsefe ile mutlak ve somut derinlikli tevhide dayanan İslâmi tasavvur arasında uzlaşımçı çabalar olmuştur. "Hasais'ut-Tasavvur el- İslimi ve Mukavvimatihî"; Daru İhyâul-Kutup el-Arabiyye; 1962, S:21. ELFENDİ, Dr. Muhammet Sabit: "Bu felsefe, gerçek İslâm felsefesinin adına konuşmayan bir felsefeye dönüşmüştü... ele aldığı problemleri ve sunduğu çözümleri, putperestlik Yunan felsefesine daha yakın idi". "Bir din filozofu olarak Gazali" doğumunun IX. Y. Yılına anma seminerleri içerisinde, "Gazali semineri" isimli kitapta -Şam (DAMASCOS)- yer almıştır. S. 85. Bu şekilde İslâm'da felsefe; Felsefeyi dine değil, Dini (putperestliğe karışmış) felsefeye çektiler. Felsefeyi temel olarak gördüler, felsefeye uyuşabilmesi için dini de ona göre budadılar. Süleyman DÜNYA; a.g.e. S: 35 .Muhammet Yusuf MUSA da bunu vurgulamıştır: "Müslüman filozoflar, mezheplerini oluşturup kurarken, K.Kerim'i gözlerinin önüne koymamışlardır" bakınız: "el-Kuran vel-Felsefe"; Darul-Maarif; Mısır - El-Kahire; 1958, S:11 ve 153.

22 NURSÎ; Nura giriş; S: 5.

23 Gazali; el-Münkiz minaddalal; S: 87.

24 Bk. Abdulhamit YOYO: "Çağdaş İslâm felsefesine doğru" seminerinde sunulan bir bildiri. Bu seminerde sunulan bildirimler, Uluslar Arası İslâm Düşüncesi Enstitüsü tarafından kitap şeklinde bastırılmıştır. 1401 H. -1981 M. birinci baskı; S: 477 ve devamı.

25 a.g.e.

26 Taha HÜSEYİN, "Taha Hüseyin'in bütün eserleri"; Darul kitap el-Lübnani ; Beyrut - Lübnan, cilt:9/25.

27 Selame MUSA, "Bugün ve Yarın"; el-Matbaa el-Asriyye; Kahire; 1928; S: 7.

28 Taha HÜSEYİN; "Mısır'da kültürün Geleceği"; el-Matbaa el-Asriyye; Kahire;1944;S:21

29 FETTAH (Dr. İrfan Abdulhamit), İslâm -Arap Düşüncesi üzerine incelemeler. S: 17.

30 Nisa; 4/66

31 Nursî; el-Lumaat; 23 Lem'a; Tabiat Risalesi.

32 Nursî; sözler; S: 511.

33 Sahihul Buharı; ki tabur-Rikak; babut-Tevazu; 2/340; hadis no: 6502 (Fethulbari - Tahkik Muhammet Fuat Abdalbaki; Darul-İfta - Riyad.

34 el-MERZUKİ Ebu Yarup, a.g.e. S: 5 ve sonrakiler.

35 a.g.e.

36 İ. Dr. İbrahim Beyumi MEDHUR, Gazali'nin en meşhur eseri sayılan ve Gazali'nin felsefeye karşı yönelttiği yıkıcı taarruzunu içeren "Tahafut'ul-Felasife" kitabı hakkında şöyle diyor: "Tartışmasız o orta çağlarda felsefe kitapları arasında en önemli kitaptır. Kendisi (Gazali) onu olgunluk çağında yazdığı için derin ve titiz olmuştur. Kitap, Gazali'nin konuya tam vâkıf ve kendine güvendiğini gösteriyor. Kitapta; yoğun bilgi, problemlerin iç yüzüne dokunmak, acı eleştiri ve ciddi itirazlar vardır. Gazali, İslâmi olsun, Hristiyan olsun dini felsefeyi masaya yatırıp 20 probleme indirgemiş sonra bunları tek tek incelemiş ve analiz etmiştir. Şübhesiz bu metot te'lifte ve araştırmada yeni bir metottur; ele alışında araştırma, anlama, fitnat ve seçme kabiliyeti vardır. İncelemesinde de asalet ve yenilik vardır." (Filozof Gazali. Bir bildiri; bu bildiri; doğumunun IX. Y. Yılın anma semineri içinde, "Gazali semineri" isimli kitapta -Şam (DAMASCOS)- yer almıştır. S. 215. Meşhur: "Müslüman Düşünürleri" içinde, Gazali'nin hayatını yazan Fransız müsteşrik Garadi Fo şöyle diyor: " Tahafut'ul-Felasife kitabı, İmamımızın eleştirilerini topladığı, sıraladığı ve açıkladığı bir kitaptır. Bu kitabın metodu, mükemmel bir metottur; saldırdığı mezhebe top yekûn ve kapsamlı bir saldırı yapmamıştır. Getirdiği eleştiriler, muammâ, saçma, tutarsız ve aralarında ilişki olmayan eleştirilerdegil. Günümüzde olduğu gibi eleştirileri seviyesiz olmamış avukatlık rolü da oynamamıştır. Aksine, bir dini topluluğun babalık rolünü veya bir bölgenin kültür başkanı gibi davranmıştır." (Gazali -çeviri: Adil ZATER-;Daru İhyâul kitap el-Arabi; KAHİRE; 1959; S: 60.

37 el-Munkiz minaddalal; S: 87. Bu sözleri, "Makasıdul felesife" (silsetu zahairul arap; Darul maarif; Kahire; 1961; tahkik: Dr. Süleyman DÜNYA; giriş S: 11) deki ifadelerle karşılaştırınız. Gazali, - Nursî'nin yapacağı gibi- bu bilimsel noktadan, tam anlamıyla objektif bir ruh ve te'lifte mükemmel bir metotla "yalnız yabancı ürünü olduğunu ileri sürerek, matematik ve mantık bilimlerini reddetmeyi kabul etmemiş ve karşı çıkmıştır; "...Akli başında bir kimse, hakkı tanır sonra (duyduğu) söze bakar, sözün sahibi haklı olsun olmasın eğer söz doğru ise onu kabul eder. Daha da ileri giderek saf altın yatağını bilen kişi gibi hakkı, delâlet ehlinin sözlerinden söküp almak için fırsat kollar... Bu kapıyı açarsak (yabancı kaynaklı...) her sahtekarın bizden önce elde ettiği doğruyu bırakırsak, bir çok gerçeği ve hakkı bırakmamız gerekir. En alt dereceye sahip bir âlim, bir nebze de olsa salt câhilden bir mertebe üstün olması gerekiyor. Hacamatçının kabı balın mahiyetini değiştiremeyeceğini iyi bildiği için, bal, Hacamatçının (kan emen) kabındadır diye bırakılmaz." (el-Munkiz minaddalal); S: 109-110 bu sözleri Nursî'nin bu sözleri ile karşılaştırınız: "Bu risâlenin çekici, felsefenin dine düşmanlık yapan ve insanlığa zarar veren bölümüne indirdi. Yoksa, felsefenin dine dostluk yapan ve insanlığın yararına olan bölümüne dokunmamıştır." (Nura giriş; S:5.) Yine Nursî, felsefe ve hikmetin, peygamberlerin nuruna dayandıkları konusunda, Gazali ile hem fikirdir. Gazali, "el-Kistas'ul-Müstakim"de S:30 şöyle diyor: "Efendimiz Muhammed (A.S.) ve efendimiz İsâ (A.S.) dan önceki milletlerin alimleri, onu indirilen kitaplardan öğrenmişlerdir. Bu kitaplar da İbrahim'in ile Musa'nın sayfalarıdır. Yine el-Munkiz Minaddalal'a bakınız: Gazali aynı sözleri tekrarlıyor. Gazali, (Yunan) filozoflarını matematik ve mantıkta varabildikleri delillere ilâhiyatta varamadıklarına işaret eden ilk kişi olmuştur. Bunun için matematik ile ilahiyat bilimleri arasında bilinen karışıklarını ve Galinyos'un " el-Burhan (DEMONSTRATION)" adlı kayıp olan eserinde işaret ettiği yanlışları ortaya çıkarmıştır. Arapça tercümelemleri, adı geçen eserin dağınık bazı bölümleri korumuştur. Calinyos şöyle diyor: "filozofların ilâhiyat ile ilgili delilleri, matematik biliminin tersine, kopuk ve tutarsız (Imperfect Experience) tecrübeye dayanır. Bunun için bu bilgiler, ihtimal (certain degree of probability) dışında hiç bir bilgiye ulaşamaz. Metafizik biliminde ele aldıkları bütün konuları sonuçlandıramadılar ve kesin bilgi ile noktalayamadılar." Saymın Fan DANBREG'ın notları. bakınız: (VAN DEN BERGHS; Tahfut al-tahafut, Eng, Trans, Oxford University) Gazali, açıkça şöyle demiştir: "Metafizik bilimleri, matematik bilgilerinde olduğu gibi, sağlam delillere dayanıp, tahminden uzak olsaydı, matematik bilgilerinde anlaşmazlığa düşmedikleri gibi bunda da anlaşmazlığa düşmezlerdi." bakınız: "Tahafutul felasife" 1.mukaddime; 2.asıl. İşte bu şekilde bir çoğunun sandığının aksine Gazali, hiç bir zaman aklın değerini azaltmamış, metafizik problemler dışında onu yetersizlikle nitelememiştir. Akli, metafizik problemlerinde zayıf görmüş ve tek başına onları çözmeye güçsüz olduğunu vurgulamıştır. Bakınız: Süleyman DÜNYA; a.g.e. S: 37.

İbni Teymiyye de benzer bir tavır almış ve şöyle demiştir. "Metafizik bilgisi ise onlara göre kurtuluş veya mutluluk yolu değildir. Aksine çoğu zaman bu bilgiler kesin bilgi değildir... Bu bilgileri ele aldıklarında kesin ifadeler kullanmaz; "daha uygun...daha doğrusu..." şeklinde konuşurlar. Kesin ifadeler de hiçbir değeri yoktur. Bakınız: Şeyh İmam Ahmet b. Teymiyye'nin fetvaları; Rabat- Fas.

38 Gazali, yanma hakkında şöyle diyor: "...Aksine yanma eylemini yapan Allah'tır. Ateş ise cansızdır hiç bir eylemi yoktur. Yanma eylemini onun yaptığını gösteren delil nedir? Ateşin teması anında yanmanın meydana geldiği gözleminden başka delili yoktur. Ona göre, gözlemek eylemin meydana geldiğinin delilidir. (zaman faktörü) eylemin onunla meydana geldiğini göstermez. (tabiî sebep). Bakınız: "Tahafutul felasife" S: 279.

David Hume'un (1711-1776) aynı sorunu modern batı felsefesinde ifade ile tekrarlamış ve vurgulamıştır. Sebebi yalnız iki eylemin zaman bakımından birleşmesi olarak görmüştür. (Customary sequence of one object followed by another) bk.: 5. Bölüm "sebebiyet" giriş bölümünde "batı medeniyetinin büyük kitapları" (The Great Books of The Western Word , THE SYNTOPIEAN,.I. P. PAGE 127) yine (HUME, DAVID : An Inquiry Concerning ,Human understanding The Great Books Of The Western , No: 33 p.p. 482)

39 Maddenin ezeli olduğunu, maddenin hareketinin tesadüfi olduğunu ve dünyada bir sistemin olmadığını savunan zerrecik mezhebini detaylıca ele alan müsteşrik H.A. WOLFSAN, "Kelâm ilminin felsefesi" adlı mümtaz kitabında bu konuyu analiz ederek incelemiştir. Bk. (WOLFSAN, H.A. : THE PHILOSOPHY OF THE KELAM , HARVARD UNV. PRESS,1976 P. 7/465)

40 Hari VILSON, a.g.e.

41 İbi RÜŞD, Manahicul edille tahkik:Dr.Mahmut KASIM, Englo mısır matbaası;2.Baskı;1964, S: 203

42 İbi RÜŞD, "Tahafut Tahafut" tahkik Peder BUVIC- Beyrut, 1930, S: 520.

43 Ebu Tarup ek-MERZUKİ; a.g.e.; S: 114.

44 el-Kasas 71-72

45 el-Furkan 45

46 el-Vakıa 68-72

47 en-Neml 88

48 el-Mülk 3

49 el-Rad 8

50 el-Kamer 49

51 el-enbiya 68-69; el-Ankebut 24

52 eş-Şuarâ 63